

KONSTITUTSIYA - INSON HUQUQ VA ERKINLIKLARINING KAFOLATI

Rejametova Irada Ikramshikovna

O‘zbekiston Respublikasi

Jamoat xavfsizligi universiteti dotsenti,

pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Har bir xalq, millat o‘z istiqboliga erishganidan so‘ng jahonda yangi mustaqil davlat sifatida tashkil topganligi, maqsadi, kelajak istiqbollari Konstitutsiyada belgilab qo‘yadi. Chunki dunyodagi mavjud konstitutsiyalarning barchasi ularni ijod etgan xalqning, millatning siyosiy tafakkuri, ma‘naviyati va madaniyati bilan uzviy bog‘liqdir.

O‘zbekiston Respublikasida bugungi kun yangi islohotlar bosqichida inson huquqini himoya qilish, uning huquqiy kafolatlarini mustahkamlash eng ustuvor, birinchi darajali, davlat siyosati darajasidagi masalaga aylandi. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoev ta’kidlaganidek, “...inson huquq va erkinliklariga amal qilinishini ta’minlash, har bir shaxsning qadr-qimmatini e’zozlash biz barpo etayotgan ochiq, erkin va adolatli jamiyatning ajralmas xususiyatidir”¹

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 19-moddasiga ko‘ra, **“O‘zbekiston Respublikasida insonning huquq va erkinliklari xalqaro huquqning umume’tirof etilgan normalariga binoan hamda ushbu Konstitutsiyaga muvofiq e’tirof etiladi va kafolatlanadi. Inson huquq va erkinliklari har kimga tug‘ilganidan boshlab tegishli bo‘ladi.**

O‘zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, e’tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar, qonun oldida tengdirlar.

Imtiyozlar faqat qonunga muvofiq belgilanadi va ijtimoiy adolat printsiplariga mos bo‘lishi shart”.

¹ Konstitutsiya va qonun ustuvorligi – huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining eng muhim mezonidir. //O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 27 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi. <https://www.prezident.uz/uz/lists/view/3119>.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining “Inson va fuqarolarning asosiy huquqlari, erkinliklari va burchlari” deb nomlangan ikkinchi bo‘limining II bobida (Umumiy qoidalar) keltirilgan normalar inson huquqlariga xos umumiy tamoyillar bo‘lib, u Konstitutsiyadagi shaxsiy huquq va erkinliklar; siyosiy huquqlar; iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar va inson huquqlari va erkinliklarining kafolatlarini va qonunchilikning inson huquqlariga taalluqli qoidalarini belgilashda umumrahbariylik va metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mazkur moddada eng avvalo, dunyo davlatlari tajribasiga hamohang ravishda, inson huquqlariga doir milliy huquq normalarini ishlab chiqishda va takomillashtirishda, ularni ta‘minlashda xalqaro huquqning umume‘tirof etilgan normalariga asoslanishi bayon qilingan. Bu eng avvalo, insonlarning qayday huquqlarga egaligini xalqaro huquqning umume‘tirof etilgan normalari va O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi asosida aniqlanishini anglatadi.

Xalqaro huquqning umume‘tirof etilgan normalari deganda xalqaro huquqning barcha subekllari davlatlarning xalqaro hamjamiyati tomonidan qabul qilingan va tan olingan, undan chetga chiqish maqbul bo‘lmagan asosiy majburiy normalari tushuniladi. Misol tariqasida Xalqaro huquqning umume‘tirof etilgan normalarida o‘z aksini topgan inson huquqlariga yashash huquqini, qiynoq, shafqatsiz, insoniylikka zid va shaxs qadr-qimmatini kamsituvchi muomala va jazo turlaridan erkin bo‘lish huquqini, qullik, qaramlik va majburiy mehnatdan xalos bo‘lish huquqini, ozodlik va shaxsiy xavfsizlik huquqini, ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarning insoniy muomalada bo‘lishga bo‘lgan huquqi, harakatlanish erkinligini, odil sudlovga bo‘lgan huquqni, orqaga qaytish kuchiga ega bo‘lgan jinoyat qonunchiligi qo‘llanilishining taqiqlanishini, qonun oldida inson sifatida tan olinishga bo‘lgan huquqini, shaxsiy daxlsizlik huquqini, fikrlash, vijdon va din erkinligini; qarashlar va so‘z erkinligini, jamoalarga uyushish huquqini; mehnat huquqini, ish jarayonida oqilona va adolatli shart-sharoitlar yaratib berilishiga bo‘lgan huquqni, ta‘lim olish huquqini; tubjoy xalqlarining huquqlarini va boshqa ko‘plab huquqlarni keltirish keltirish mumkin.

Umume‘tirof etilgan normalarini o‘zida aks ettirgan xalqaro huquqiy hujjatlar orasida 1948 yil 10 dekabrda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, 1966 yildagi Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi Pakt va 1966 yildagi Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari to‘g‘risidagi Paktlar, BTMning nizomi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu va boshqa xalqaro huquqiy hujjatlar o‘z

nabatida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiya va boshqa qonunlarining mazmuniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bugungi kunda inson huquqlari va erkinliklari sohasida O‘zbekiston tomonidan ratifikatsiya qilingan 80 dan ortiq xalqaro hujjatdagi normalar milliy qonunchilikda o‘z ifodasini topmoqda.

Xalqaro huquq manbalari ikki undan ortiq sub’eklar tomonidan kelishuv asosida qabul qilingan hujjatlar bo‘lganligi bois, ularning ayrimlarida xalqaro huquqning barcha sub’ektlar tomonidan ma’qullanmaydigan yoki xalqaro huquqning ayrim sub’ektlari milliy qadriyatlarini tufayli, qarshilik bildiriladigan qoidalar mavjudki, ularni “umume’tirof etilgan” degan sifatga ega emas. Misol uchun e’tiqod erkinligi bahonasi bilan dinlardagi qoidalarni adovat uyg‘otadigan darajada hajviya qilish, bir jinsli insonlarning oila qurish erkinligi shular jumlasidandir.

Konstitutsiya mazkur moddasining birinchi qism birinchi jumlasini bir tomondan, insonning biror xatti-harakatni amalga oshirishga haqliligi milliy huquqda belgilangan-belgilamaganligidan qat’i nazar xalqaro huquqning umume’tirof etilgan normalarida bo‘lsa ham ushbu xatti-harakatga ruxsat berilganligini anglatadi, boshqa tomondan, xalqaro huquqning umume’tirof etilgan normalarida va O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyada taqiqlangan xatti-harakatni amalga oshirishmaslik lozimligini anglatadi.

O‘zbekiston Respublikasida insonning huquq va erkinliklari xalqaro huquqning umume’tirof etilgan normalarida hamda O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyada nazarda tutilgan huquqlarning jamiyatda nafaqat e’tirof etiladi, shuning bilan birga kafolatlanadi.

Inson huquqlarining davlat tomonidan kafolatlanishi turli vositalar orqali amalga oshiriladi: vakolatli davlat muassalari tashkil etiladi, maxsus qonun hujjatalirini qabul qilinadi, inson huquqlarini buzganlik uchun javobgarlik choralari belgilaydi va qo‘llaydi, shuningdek muayyan chora tadbirlarini ko‘rish majburiyati oladi.

Jumladan, xalqaro huquqning normalirga ko‘ra, har qanday davlat inson huquqlarini hurmat qilish, himoya qilish, ularni ro‘yobga chiqarish va kafolatlash majburiyatlarini o‘z zimmlariga oladilar. Masalan, 1993 yilda Venada bo‘lib o‘tgan inson huquqlari bo‘yicha Butunjahon konferentsiyasida inson huquqlari va asosiy erkinliklarini rag‘batlantirish va himoya qilish davlatning siyosiy, iqtisodiy va madaniy tizimiga bog‘liq emasligi, ya’ni davlatlar siyosiy, iqtisodiy va madaniy

qadriyatlaridan qat'i nazar inson huquqlarini kafolatlashi va ta'minlashi shartligi ta'kidlangan.

Mazkur modda birinchi qismidagi inson huquq va erkinliklari har kimga tug'ilganidan boshlab tegishli bo'lishi haqidagi qoida Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 1-moddasidagi “Hamma odamlar o'z qadr-qimmatini hamda huquqlarida erkin va teng bo'lib tug'iladilar” degan qoidaning milliy huquqimizdagi in'ikosi bo'lib, u hech bir insonning muayyan huquqdan mahrum bo'lgan tug'ilmasligini anglatadi. Muayyan insonning muayya huquqdan mahrum etilishi yoki huquqining cheklanishi uning nohuquqiy xatti-harakati oqibati bo'lishi mumkin.

Mazkur moddada ikkinchi qismida xalqlarning asrlar davomida intilib kelgan azaliy qadriyati – xolislik ta'minlovchi qoida, ya'ni fuqarolarning qonun oldida tengligi mustahkamlangan. Normada O'zbekiston Respublikasida fuqarolarini jinsi, irqi, millati, tili, dini, e'tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy mavqei asos qilib, ularning arimi (ayrimlariga) imtiyozlar berilishi yoki aksincha, majburiyatlar yuklatilishi mumkin emasligi nazarda tutilgan.

“O'zbekiston Respublikasi fuqarolari qonun oldida tengdirlar” degan qoida ularning nafaqat teng huquqligi, balki burch va majburiyatlarda ham tengligini, huquq buzilganda bir xil javobgarlikni ham nazarda tutadi.

Konstitutsiyaning fuqarolarning qonun oldida tengligi haqidagi qoidasi milliy huquq sohalarida tamoyil darajasida e'tirof etiladi va yanada takomillashtirilgan holda bayon qilinadi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 272-moddasida “Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi ish barcha fuqarolarning jinsi, ijtimoiy kelib chiqishi, shaxsiy va ijtimoiy mavqei, irqi, millati, tili, dini va e'tiqodidan qat'i nazar, qonun oldida va shu ishni ko'rib chiquvchi organ (mansabdor shaxs) oldida tengligi asosida ko'rib chiqiladi”, deb belgilangan. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi 16-moddasida esa, jinoyat ishlari bo'yicha odil sudlov fuqarolarning, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun va sud oldida tengligi asosida amalga oshiriladi, tarzida bayon qilingan. Bu kabi qoidalar O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining 8-moddasida, Ma'muriy sud ishlarini yuritish to'g'risidagi kodeksining 9-moddasida, Iqtisodiy protsessual kodeksining 7-moddasida ham belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 5-moddasida ham fuqarolarning qonun oldida tengligi printsipli belgilangan bo‘lib, unga ko‘ra, jinoyat sodir etgan shaxslar jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e‘tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar, bir xil huquq va majburiyatlarga ega bo‘lib, qonun oldida tengdirlar.

Bulardan tashqari, qonun hujjatlarida ham muayyan munosabat ishtirokchilarining teng teng huquq va erkinliklar berilganligi xususida qoidalar belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida va xalqaro hujjatlarda belgilangan fuqarolarning qonun oldida tengligi qoidasini buzish huquqiy javobgarlikka tortishga sabab bo‘ladi, hattoki fuqarolarning qonun oldida tengligiga daxl qilish jinoyat sifatida ta‘qib qilinadi. CHunonchi, O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 141-moddasi «Fuqarolarning teng huquqliligini buzish» deb nomlangan bo‘lib, unga ko‘ra, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e‘tiqodi, shaxsiy yoki ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar, fuqarolarning huquqlarini bevosita yoki bilvosita buzish yoki cheklash yoxud fuqarolarga bevosita yoki bilvosita afzalliklar berish jinoiy javobgarlikka tortishga sabab bo‘lishi belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qonunda va xalqaro shartnomalarda ko‘rsatilgan hollardan (istisnolardan) tashqari barcha chet el fuqarolari va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslarga teng huquq va erkinliklar beradi va ularni kafolatlaydi.

Mazkur norma fuqarolarning tenglik qonun oldida tengligini buzish deb talqin qilinmasligi uchun qonunchilikdagi imtiyozlar bo‘lishi mumkinligi haqidagi qoidani nazarda tutadi.

Qonunchilikda huquqlardan foydalanish imkoniyatini to‘liq yaratish maqsadida, turli sabablarga ko‘ra, o‘z manfaati va huquqlarini lozim darajada himoya qila olmaydigan ba‘zi shaxslarga yoki jamiyat ayrim vazifalarini bajaruvchi a‘zolariga qo‘shimcha imtiyozlarni nazarda tutiladi. O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari uchun bunday imtiyozlar uchun ularning faqat qonun bilan belgilanishi va ijtimoiy adolat printsiplariga asoslanishi muhim shartlar hisoblanadi. Qonunchilikda ayrim fuqarolarga yoki ayrim insonlar guruhiga berilgan imtiyozlar fuqarolarni farqlash deb tushunilmasligi lozim.

Bunday imtiyozlarni milliy qonunchiligimizdagi turli huquqiy manbalarda uchratish mumkin. Kam ta‘minlanganlar va nogironlarga beriladigan itimoiy qo‘maklar yoki umrbod ozodlikdan mahrum qilish jazosi ayollarga, voyaga

yetmaganlarga va oltmish yoshdan oshgan insonlarga nisbatan tayinlanmasligi yoxud ishga qabul qilinayotganda homilador ayollarga nisbatan dastlabki sinov belgilanmasligi va boshqa shu kabi fuqarolarning qonun oldida tengsizligi deb qaralmasligi lozim.

Muxtasar qilib aytganda Konstitutsiya - taraqqiyot garovi. Demak, qonunlarga qat'iy amal qilsak, davlat va jamiyat oldidagi burchimizni ado etgan, qolaversa mamlakatimizni gullab yashnashiga hissa qo'shgan bo'lamiz.

Konstitutsiya biz uchun nafaqat muhim hayotiyqo'llanma, balki g'urur-iftixor, shu zaminda istiqomat qilayotgan, millati, tili, dinidan qat'iy nazar, barcha insonlar uchun mustahkam bir himoya demakdir. Shubhasiz, konstitutsiyamiz demokratik va umuminsoniyqadriyatlar yuksak darajada qadrlanayotgan mustaqil davlatimizda inson huquqlarini samarali himoya qilish kafolatlarini ta'minlashga bevosita xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Жадидлар: миллий ўзлик, истиқлол ва давлатчилик ғоялари” мавзусидаги халқаро конференция иштирокчиларига табригидан. // Халқ сўзи. 2023 йил, 12 декабрь.
2. Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда. // Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон” газетаси бош муҳаррири Салим Дониёровнинг саволларига жавоблари. “Янги Ўзбекистон” газетаси 2021 йил 17 август сони.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолотлари.-Тошкент: Ўзбекистон, 1997.-Б.140-141.
4. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ //Мулоқот.-1998.-№5.-Б. 13.

